

Әдебиеттер тізімі

1. **Алтынсарин Ы.** Сөз басы/Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Ғылым», 1994. – 288 б.
2. **Тілепов Ж.** Түсініктер/Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: «Ғылым», 1994. – 288 б.) 288 б.
3. **Жұмалиев Қ.** Ы.Алтынсарин – педагог, жазушы./ Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б.
4. **Сүлейменов Б.** Ыбырай Алтынсаринның өмір жолы және қызметі / Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б., 182 б.
5. **Шойынбаев Т.** Халық мақтанышы / Ыбырай Алтынсарин тағылымы. – Алматы: Жазушы, 1991. – 384 б.

ӨОЖ 711.7

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН МҰРАСЫН ЗЕРТТЕУ МЕН ІЛГЕРІЛЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Гуса П. Б. – 5В072700 – Азық-түлік өнімдерінің технологиясы бойынша бакалавриатта білім алушы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті. 4-курс студенті.

Аубакирова Г. Е. – Өңдеу технологиясы және стандарттау кафедрасының аға оқытушысы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.

Ақынның шығармалары тек пейзаждық лирика ғана емес, сонымен бірге болмыстың мәні туралы философиялық ойлар. Оның көз алдында табиғат ұлы емші ретінде маңызды, ол дүниелік өмірге бейбітшілік пен жаңару әкеледі. Ақын өмірді барлық қиындықтар мен қуаныштармен таң қалдырды, өмірдің табиғаты барлық көріністерде ақылға қонымды және әдемі екенін түсінді. Әлем мен адамзат, Туған жер мен адам арасында ажырамас байланыс бар.

Түйінді сөздер: педагог, теоретик-этнограф, тарихшы, экономист.

*Кел, балалар, оқылық,
Оқығанды көңілге
Ықыласпен тоқылық.
Мал дәулеттің байлығы,
Бір жұтасаң жоқ болар,
Оқымыстың байлығы,
Күннен- күнге көп болар,
Еш жұтамақ жоқ болар.*

Ол-педагог, ағартушы, жазушы, ақын, ғалым. Бірақ халық жадында ол алғашқы ұстаз ретінде қалды. Оның өмір жолы-өз халқының жарқын болашағы үшін надандық пен демократияға қарсы күрестің үлгісі. Алтынсарин Қазақстандағы алғашқы халық мектебін ашып қана қоймай, өзі жасаған жаңа қазақ әліпбиін қолдана отырып, оған оқулық жазды. Ол қарапайым адамдарды балаларын мектепке беруге көндірді, мұғалімдер дайындады. Сонымен бірге оған патша шенеуніктері мен имамдар қарсы болды. Оның педагогикалық принциптері соншалықты жан-жақты және уақыттан озып кетті, тіпті 170 жылдан кейін де өзекті болды. Түкке тұрғысыз шенеуніктер 1841 жылдың 1 қарашасында белгілі би Балғожа Жаңбыршинде Ыбырайдың немересі дүниеге келді. Атасы баланың тағдырында басты рөл атқарды, өйткені Ыбырай әкесінен ерте, үш жасында айырылды. Би бола отырып, Балғожа немересінің ағартушы және мәдениетті адам болғанын қалады. Ерте жастан бастап ол үнемі кішкентай балаға білім алудың маңыздылығын түсіндірді. 1850 жылы Орынбор қаласында дала ақсүйектерінің балаларына арналған мектеп ашылған кезде, Балғожа немересінің шәкірті болып бірінші болып жазылады. Сол күндері мектептер патша әкімшілігіне, яғни болашақ шенеуніктерге сауатты адамдарды даярлау үшін құрылды. Мүмкін, бұл білімнің танымал болмауының себебі болған шығар, өйткені қазақ ақсүйектері олардың балалары, болашақ мұрагерлері басқа адамдардың идеяларына адал болып өседі немесе тіпті христиан дініне өтеді деп қорықты. Ыбырай тек "үздік" деген бағаға оқып, бірнеше рет алғыс алған. Бала үйден алыс жерде оқып, өмір сүргендіктен, атасы мен немересі жиі хат алмасатын. Олар әдетте өлеңмен хат жазды. Ыбырайдың атасының бір хатынан мына жолдар бар: сен сағынасың және үйге асығасың. Мұқият оқып шығыңыз, қайғы өтеді сіз сауатты боласыз – сіз бізге, бізге, күн батқан сұр қарттарға сүйенесіз. Мектепті бітіргеннен кейін Алтынсарин аудармашы болып жұмыс істейді, бірақ туған халқына барынша көп пайда әкелуге деген жоғары ұмтылыспен қамтылып, ол өзінің шақыруын көрген педагогикалық жұмыспен айналысуды армандайды. Ұзақ қиыншылықтар мен қиыншылықтардан кейін ол 1860 жылы Орынборды тастап, торғайға ауысты, бірақ мұнда да жергілікті патша өкіметі Алтынсаринге ұзақ уақыт бойы өзін сүйікті ұстаздық ісіне арнауға мүмкіндік бермеді, оны судьяның көмекшісі, сосын судья, бастықтың көмекшісі, уезд бастығының міндетін атқа-

рушы етіп тағайындады.[1] Тек 1865 жылы Ыбырай Алтынсарин педагогикалық жұмысқа ауысып, Орынбор балаларына арналған жаңа мектеп ашты. Облыстық басқарма мен жергілікті билік бұл маңызды іске суық қарады.

Мектепті бітіргеннен кейін Ыбырай Алтынсарин аудармашы болып жұмыс істейді, бірақ туған халқына барынша көп пайда әкелуге деген жоғары ұмтылыспен қамтылып, ол өзінің шақыруын көрген педагогикалық жұмыспен айналысуды армандайды. Ұзақ қиыншылықтар мен қиыншылықтардан кейін ол 1860 жылы Орынборды тастап, торғайға ауысты, бірақ мұнда да жергілікті патша өкіметі Алтынсаринге ұзақ уақыт бойы өзін сүйікті ұстаздық ісіне арнауға мүмкіндік бермеді, оны судьяның көмекшісі, сосын судья, бастықтың көмекшісі, уезд бастығының міндетін атқарушы етіп тағайындады. Тек 1865 жылы Ыбырай Алтынсарин педагогикалық жұмысқа ауысып, Орынбор балаларына арналған жаңа мектеп ашты. Облыстық басқарма мен жергілікті билік бұл маңызды іске суық қарады, Мектепті бітіргеннен кейін Алтынсарин аудармашы болып жұмыс істейді, бірақ туған халқына барынша көп пайда әкелуге деген жоғары ұмтылыспен қамтылып, ол өзінің шақыруын көрген педагогикалық жұмыспен айналысуды армандайды. Ұзақ қиыншылықтар мен қиыншылықтардан кейін ол 1860 жылы Орынборды тастап, торғайға ауысты, бірақ мұнда да жергілікті патша өкіметі Ыбырай Алтынсаринге ұзақ уақыт бойы өзін сүйікті ұстаздық ісіне арнауға мүмкіндік бермеді, оны судьяның көмекшісі, сосын судья, бастықтың көмекшісі, уезд бастығының міндетін атқарушы етіп тағайындады. Тек 1865 жылы Ыбырай Алтынсарин педагогикалық жұмысқа ауысып, Орынбор балаларына арналған жаңа мектеп ашты. Облыстық басқарма мен жергілікті билік бұл маңызды іске суық қарады. Өзінің ағартушылық-педагогикалық қызметін бастап, ауылдарға жиі барады, жергілікті халыққа зайырлы білімнің маңызы мен мақсаттарын, пайдасын түсіндіреді, мектеп құрылысы үшін қаражат жинауды ұйымдастырады. Оның жанында Торғайда, казактардың Илецкая защита қалашығында, Ырғызда, Ақтөбеде орыс-қазақ мектептері ашылды. Ол бірінші әйелдер мектебін ашуға тырысады. 1888 жылы Ырғызда қазақ қыздарына арналған алғашқы мектеп, кейін Торғайда, Қостанайда, Қарабұтақта және Ақтөбеде интернаты бар әйелдер училищесі ашылды. Ыбырай – педагог-ағартушы, теоретик-этнограф, тарихшы, экономист қана емес, сондай-ақ өзінің бастауларын қорғауға және қарсы әрекеттерге, интригаларға, жала жабуға қарамастан істерді реттеуге мәжбүр шенеунік. Нәлден бастап ол оқу орындарын ұйымдастырды, кадрларды жинады, мектептерді барлық қажеттіліктермен жабдықтады және жабдықтады. Мен балаларға қамқорлық жасауды, өмірдің ұсақ – түйектерін, қаржылық есептілікті және т.б. алдым", – деп жазды ол, " қазір ең қиын, ең жауапты уақыт келді, ол кезде бәрін жасау керек, қараңғы ортаға осы жаңалықтарды енгізіп, бәрін қамту керек. Біздің күшіміз бен ақыл-ойымыз жеткілікті. Сондықтан мен даланы аралап, қоғамдардан және әртүрлі қоғамдық уездік және облыстық болыстардан ақша сұраймын". Оның бастамасы бойынша қазақ балаларына арналған 7 бастауыш мектеп, 4 екі сыныптық училище, оның ішінде ана және орыс тілдерінде пәндер оқытатын қазақтарға арналған алғашқы мектептер ашылды. 1883 жылы Орск қаласында Қазақ мұғалімдер семинариясы ашылды. Торғай уезіндегі халық білімі жөніндегі инспектор лауазымында ол өзін көрнекті ұйымдастырушы, талантты педагог, танымал жазушы-ағартушы және ірі қоғам қайраткері ретінде көрсете білді. "Мектептер – қырғыздардың, қазақтардың білім алуының басты бұлағы, – деп жазды Ыбырай Алтынсарин ...оларға, әсіресе оларға деген үміт, оларда қырғыз (қазақ) халқының болашағы да бар". Ағартушы ретінде білімге табыну және қоғамның дамуы мен әрбір адамдық даралық үшін білімнің шексіздігіне деген сенім тән. Ыбырай Алтынсариннің ағартушылық жұмыстары мұғалімдерге көмек пен оқытуды қамтыды, ол ұстаздарды өз оқушыларына құрметпен қарауға шақырды және оқу үрдісінің іргетасы білікті педагог екенін түсінді. Мектепте Алтынсарин кейіннен екі жылдық педагогикалық училищеге айналатын педагогикалық сынып ашады. Ол қазақ ауылдарына бейімделген жалпы білім беру және педагогтарды даярлау жүйесін әзірледі. XIX ғасырдың 80-жылдарының басында ол қазақ балалары үшін оннан астам оқу орындарын ашады. Алтынсарин мектептерден басқа кәсіптік мектептердің ашылуын ұйымдастырды, онда Слесарлық іс, сабын қайнату ісі, май құю ісі және былғары ісі мамандықтарын оқуға болады. Бұл мектептердің барлығы қоғамдық негізде, жергілікті халықтың қайырымдылығымен ұйымдастырылды. Алтынсарин сауаты оған тиесілі жерлері ауыл шаруашылық мектебінде. Жүйенің әзірлеген мектептегі білім беру жүйесінде басты орын мұғалімнің тұлғасы мен адамгершілік бейнесіне берілді. Ол мұғалімнің ұстанымы "қызмет емес, Құдай берген қоңырау" деп жазды. Барлық уақытта мұғалімдер шапанға барды. Бұл үшін жоғары жан болуы керек, ол басқа адамдарға жалынды бере алады, оның орнына ештеңе талап етпейді". Қазақ ауылындағы мұғалімді тәрбие орталығы ретінде таныстырып, барлығына үлгі көрсетті. Ол мұғалімдерді тым теориялық білім алуға емес, оқушының бейімділігі мен жетістіктеріне сәйкес сабақ беруге шақырды. Ыбырай ата – аналар мен мұғалімдер үшін ең бастысы-балаларды жақсы көру және олардың қызығушылығы мен білімге деген ұмтылысын өшірмеу деп санайды. Алған білім мен дағдыларды ресми білім тұрғысынан емес, олардың нақты пайдасын ескере отырып қарастырды. Оқулықтарда оқытудың әртүрлі әдістері туралы түсінік бере отырып, ол балалардың еңбегі мағынасыз зубрежкаға ысырап болмайтындығын және оқыту әдістерінің жүйесі мен мағынасы болуы керек екенін ескертті. Ыбырай Алтынсарин мұғалімдерге түрлі жаттығуларды қолдануды, қарапайымнан күрделіге дейін үйретуді, балаға қызықты түрде материал ұсынуды ұсынды. Бүгінгі таңда оның оқулықтары мен оқулықтарын мұғалімдер мен ата-аналар сәтті қолданады.

Ыбырай Қазақстандағы білімнің қалай өсетінін, алға қарай қалай қадам басатынын болжай алар ма еді? Өз халқына, оның ағартушылығына үнемі қамқорлық жасай отырып, ол ауылдарды арбамен, дала жолымен және суықта және ыстықта жүрді, бұл оның денсаулығына әсер етті. 1889 жылы 48 жасында қазақ халқының ұлы ағартушысы қайтыс болды. Қазақ даласының тұңғыш педагогы өз халқын еркін және білімді болуды армандады. Бұл оның титаникалық жұмысының арқасында орындалды.

Ы. Алтынсарин өскелең ұрпақ-халықтың болашағы екенін басқа ешкім түсінбейтін. Ол: "менің бүкіл өмірім қазақтар үшін ағартудан тұрады", – деп мәлімдеді. Бұл кілт сөздер оның жасаған барлық істеріне, соның ішінде әдеби салаға серпін берді. Педагог гуманист өмір бойы туған халқының ағартушылығын атап өтті. "Қазақ халқы білім алу үшін құнарлы негіз болып табылады", – деп жазды. Ол адамдардың білімге, алға ұмтылуға деген қажеттілігін қаншалықты жақсы сезінді. Ол қазақ балалары үшін бастауыш мектеп ашу арқылы өз халқының өмірінің белсенді түрлендірушісі болды. Алтынсарин балаларды оқыту кезінде нақты білім беру, баланың ақыл-ой дамуы мен адамгершілік жетілуіне көмектесу қажет деп есептеді. Ол табиғи пәндер мектеп курсының мазмұнының негізін құрауы керек деп есептеді. Ол мектептегі тәрбие жұмысына және оқу процесінің өзіне ерекше назар аударды, олар үшін балаларды оқыту мен тәрбиелеудің дидактикалық принциптерін жасады, оқу және әдістемелік құралдар жазды. Өз қызметінде балалар әңгімелерін, өлеңдерін жазуға ерекше көңіл бөлді, қазақ ауыз әдебиеті халық шығармашылығының білгірі болды.

Әссе тақырыбымен жұмыс жасау алдында мен алғаш рет Ыбырай Алтынсариннің поэтикалық шығармашылығымен таныстым. Мені туған өлкемнің суреттері баурап алды. Ақын ретінде өз жеріне деген сүйіспеншілігімен Дала өлкесінің сұлулығын суреттеп, Отанның суреттерін шебер салады. Табиғат суреттері халық өмірінің суреттерімен тығыз байланысты. Ол туған жерінің таңғажайып түстерін көріп қана қоймай, өмірдің мәні, мәңгілік жаңару туралы ойлады.

Бірақ ақынның шығармалары тек пейзаждық лирика ғана емес, сонымен бірге болмыстың мәні туралы философиялық ойлар. Оның көз алдында табиғат ұлы емші ретінде маңызды, ол дүниелік өмірге бейбітшілік пен жаңару әкеледі. Ақын өмірді барлық қиындықтар мен қуаныштармен таң қалдырды, өмірдің табиғаты барлық көріністерде ақылға қонымды және әдемі екенін түсінді. Әлем мен адамзат, Туған жер мен адам арасында ажырамас байланыс бар. Біз қазір Ы. Алтынсарин сияқты табиғаттың сұлулығын көре аламыз ба? Шынында да, жұмыста немесе оқуда көп жұмыс болғандықтан, біз үшін өте маңызды, туған және маңызды нәрселерден өтеміз. Менің міндетім-өзімді сезінуге, осы әлемдегі өз орнымды анықтай білуге, болашақ ұрпақ алдында туған жердің табиғатын сақтауға жауапкершілікті тәрбиелеу, жануарлар мен өсімдіктердің өмірін бақылау, табиғаттың адамның көңіл – күйіне, оның қызметіне қалай әсер ететінін анықтау және, әрине, балаларды біздің байлығымызға қамқорлық жасауға үйрету-табиғат.

Қазір мен үшін Ыбырай Алтынсариннің есімі өте маңызды. Мен онда туған халқына барынша көп пайда әкелгісі келетін, өзінің педагогикалық жұмысын жақсы көретін, кәсібін көрген адамды көрдім. Меніңше, менің жұмысымда да Ы.Алтынсариннің қызметіне ұқсас нәрсе бар. Мен әр адамның тағдырындағы мұғалімнің рөлінің маңыздылығын түсінемін. Ақын шынайы байлық білім екеніне қалай сендіреді. Бұрын мен үшін мектеп бағдарламасынан осы жазушының, қоғам қайраткерінің есімі ғана белгілі болатын, бірақ қазір ол мені қоғамға көмектескен жұмыс арқылы тапты. Мен қазір өзімемен көбірек жұмыс істегім келеді, жеке тұлға ретінде дамып, балаларды өзіме үлгі еткім келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан тарихы 5 томдық Т.3. – Алматы "Атамұра" 2010.
2. Ақмола: Алматы энциклопедиясы:" Атамұра " 1995, – 400 с.
3. Қазақстан ұлттық энциклопедиясы, 1 том/ Бас ред.Б. Аяған. – Алматы.
4. Ы. Алтынсарин "шығармалар жинағы", Т.2. 1974 ж.
5. Ы. Алтынсарин" Қырғыздарды орыс тіліне оқытуға бастапқы басшылық " Орынбор. 1879. С 63.

УДК 373

ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ И. АЛТЫНСАРИНА И СОВРЕМЕННЫЕ БИБЛИОТЕКИ

Дюсибаева Д. Т. – магистр библиотечно-информационной деятельности, руководитель КГУ «Костанайская областная универсальная научная библиотека им. Л. Н. Толстого».

Статья приурочена к 180-летию Ибрая Алтынсарина. В ней освещается деятельность библиотек Костанайской области по сохранению и продвижению педагогического и художественного творчества великого просветителя. Показана актуальность и востребованность его духовного наследия.